

УДК 94(477.72)
DOI 10.35433/history.112018

Кузовова Наталя,
кандидат історичних наук, доцент,
Херсонський державний університет
kuzovovanatala@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4691-7258>
ResearcherID: AAR-7682-2021

РАДЯНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ЄВРЕЇВ-БІЖЕНЦІВ З ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ ТА ЧЕХО- СЛОВАЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація

Мета роботи: проаналізувати комплекс документів, що зберігається в фондах державного архіву Херсонської області – справ репресованих біженців з території Польщі та Чехословаччини у 1931-1941-х рр. Спираючись на історіографічний та джерелознавчий доробок з цієї тематики, окреслити загальні підстави для арештів та переслідувань біженців радянською владою та з'ясувати, чому саме євреї – колишні громадяни Польщі та Чехо-Словаччини опинились у фокусі репресій. **Методологія дослідження.** Основними методами дослідження стали загальнонаукові та спеціально-історичні, також методи архівної евристики та наукової критики джерел. **Наукова новизна.** Вводяться до наукового обігу раніше не опубліковані документи: справи репресованих біженців з території Польщі та Чехо-Словаччини, аналізується політика радянської влади щодо євреїв, котрі намагались врятуватись від нацистів на території УРСР та союзних республік на прикладі Півдня України, зокрема в Херсоні. Досліджені форми репресій, застосовані НКВС до євреїв-біженців, аналізуються наслідки такої політики для реалізації німецьким урядом політики геноциду на окупованих територіях.

Висновки. У ході дослідження було з'ясовано, що формальною причиною переслідування єврейських біженців був нелегальний перехід кордону з СРСР, оскільки Радянський Союз, подібно до багатьох держав світу, відмовився приймати євреїв, що рятувались від переслідувань нацистів. Радянська влада мотивувала це тим, що євреї-біженці поширюють поразкові та панічні настрої, займаються шпигунством на користь Німеччини, Англії та Польщі, мають антирадянські погляди та проводять антирадянську агітацію. В результаті арештів та вислання євреїв-біженців, єврейське населення, зокрема на Півдні України, було

малопоінформоване про переслідування євреїв на землях, захоплених нацистською Німеччиною. Фактично, вислані в концтабори євреї-біженці поряд з німцями України та Поволжя, були єдиними групами осіб у такий спосіб «евакуйованих» радянською владою за етнічною ознакою. Проте через швидкий наступ ворога біженці, котрі не потрапили до рук НКВС, поділили трагічну долю українських євреїв під час Голокосту.

Ключові слова: Друга світова війна, євреї, біженці, Україна, Польща, Чехо-Словаччина, Голокост

Вступ. Політика Радянського Союзу відносно біженців-євреїв розглядалась в історіографії й раніше (Шварц, Костирченко, Фрідлендер), проте з відкриттям архівів органів безпеки в Україні, стали доступними нові документи, які розкривають цю тему, в першу чергу, з позицій представників влади. Запропоноване дослідження спрямоване на вивчення причин та наслідків переслідування органами НКВС євреїв – біженців з території Польщі та Чехо-Словаччини в 1938-1941 рр.

Мета роботи: проаналізувати комплекс документів, що зберігається в фондах державного архіву Херсонської області – справ репресованих біженців з території Польщі та Чехословаччини у 1938-1941 роках. Спираючись на історіографічний та джерелознавчий доробок з цієї тематики, проаналізувати загальні підстави для арештів та переслідувань біженців радянською владою та з'ясувати, чому саме євреї – колишні громадяни Польщі та Чехословаччини опинились у фокусі репресій.

Виклад основного матеріалу. Обставини, що передували подіям на території СРСР, та переслідування, з якими стикнулись євреї-біженці в Радянському Союзі, частково описані у книзі американо-ізраїльського історика чеського походження С. Фрідлендера (Фрідлендер, 2009). Зокрема С. Фрідлендер деталізує становлення нацистської політики Німеччини по відношенню до євреїв, її поширення на територіях, що опинились у складі Третього Рейху. Він звертає увагу на те, що ця політика стає все більш жорстокою після аншлюсу Австрії та Судетської області Чехословаччини («Чехо-Словаччини» після Мюнхенської угоди 30 вересня 1938 р.): від економічних та соціальних утисків нацисти переходять до фізичного знищення євреїв. На її першому етапі, під час аншлюсу Австрії та Судет, на думку С. Фрідлендера, нацисти

переслідували мету негайно виселити євреїв за межі Рейху (Фрідлендер, 2009, с. 107).

Не зважаючи на те, що Німеччина продемонструвала готовність до фізичного знищення євреїв, Евіанська конференція, що проходила влітку 1938 р. у Франції з ініціативи США та за участі 32 країн, не дійшла згоди щодо прийому біженців (*The Evian Conference*. Holocaust Encyclopedia). Навіть листопадові погроми 1938 р. в Німеччині, що супроводжувались численними жертвами, не змусили світ змінити свою думку щодо долі біженців-євреїв, життя яких опинилось під загрозою. Небажання Чехо-Словаччини прийняти своїх колишніх співгромадян, котрі підлягали негайному виселенню з Судетської області, змусили біженців зробити скорботне коло – Чехо-Словаччина–Угорщина–Німеччина–Чехо-Словаччина і зрештою, опинитись на нейтральній території між Угорщиною та Чехо-Словаччиною. Відсутність офіційної міжнародної реакції, (попри неофіційну у вигляді масових протестів проти свавілля нацистів, що прокотились Європою та Америкою) викликала впевненість у власній безкарності німецького керівництва. Водночас, в цій ситуації східна Європа залишилась чи не єдиним напрямком для переселення й можливого порятунку. Проте Польща, побоюючись репресій з боку Німеччини, також висловила небажання приймати біженців. Така позиція була підкріплена на законодавчому рівні. У відповідності з новим законом, який було прийнято 1 березня 1938 р., дозволялось позбавляти польського громадянства осіб, що перебувають за кордоном. Це рішення передусім стосувалося євреїв, що опинились на окупованих територіях (Фрідлендер, 2009, с. 108).

Після захоплення у 1939 р. Чехо-Словаччини та заключення пакту Молотова-Рібентропа 23 серпня 1939 р. нацистська Німеччина вжила жорстких заходів щодо витіснення польських євреїв до майбутнього кордону з СРСР. Причому айнзацгрупи застосовували залякування, тортури та вбивства для того, щоб польські євреї та євреї-біженці на території Польщі почали торували шлях до СРСР (Фрідлендер, 2009, с. 154; Іоффе, 2003).

Описуючи шляхи евакуації євреїв, С. Фрідлендер не випадково не розглядає СРСР як потенційний рятівний напрямок. Причини несприйняття СРСР в якості безпечного місця для біженців, пов'язуються з окупацією Польщі та її наслідками. Автор

стверджує, що коли в Західну Україну вступили радянські війська, багато євреїв, серед яких 1,2 млн місцевих євреїв та 300-350 тис. переміщених з Польщі, радо вітали їх. Однак ця радість тривала не довго. Стикнувшись з радянськими порядками, євреї радше воліли повернутись в окуповану нацистами Польщу. С. Фрідлендер наводить уривок зі спогадів Моше Гроссмана, який демонструє безвихідь, в яку потрапили євреї:

«У спогадах Моше Гроссмана розповідається про поїзд, наповнений євреями, що прямують на схід, який на прикордонній станції зустрів поїзд, що рухався на захід. Коли євреї, що прибували з Бриска [радянської зони], побачили, як туди їдуть євреї, вони почали кричати: «Ви збожеволіли, куди ви їдете?» Прибулі з Варшави з таким самим подивом відповіли: «Ви збожеволіли, куди ви їдете?» (Фрідлендер, 2009, 164-165).

У радянській, а згодом російській історіографії, можна зустріти думку, що СРСР на відміну від «євіанських зрадників» надав притулок значній частині польських євреїв (Хавкін, 2018). Проте за оцінками С. Шварца (Шварц, 1952), практично всі євреї-біженці в Білорусі та Західній Україні загинули внаслідок Голокосту. Відповідальність за це С. Шварц перекладає на уряд СРСР, який не вжив заходів для попередження єврейського населення про небезпеку нацизму та не організував його евакуації під час наступу німецьких військ.

Намагаючись спростувати твердження С. Шварца, російська дослідниця М. Потьомкіна пропонує аналіз національного складу евакуйованих. Вона погоджується з тим, що евакуація не носила системного характеру, однак, наголошує, що євреї склали 24, 8% від евакуйованих й знаходились за цим показником на другому місці після росіян, які склали 52,9%. Проте вона не може заперечити того факту, що у радянського уряду не було спеціального плану порятунку євреїв (Потьомкіна, 2002).

Інший російський дослідник, Г. Костирченко, визнавши, що СРСР прийняв значну частину біженців з територій, захоплених нацистською Німеччиною, відзначає, що зрештою, на початку 1940 р., він, услід за країнами Західної Європи, закриває кордон для біженців-євреїв. В цей час фіксується й відмова щодо можливості переселення євреїв в Біробіджан та Західну Україну: *«Переселенським управлінням при РНК СРСР отримані два листи*

від Берлінського і Віденського переселенських бюро з питання організації переселення єврейського населення з Німеччини до СРСР – конкретно в Біробіджан і Західну Україну. За угодою Уряду СРСР з Німеччиною про евакуацію населення на територію СРСР евакуюються лише українці, білоруси, русини і росіяни. Вважаємо, що пропозиції зазначених переселенських бюро не можуть бути прийняті» (цит. за Костирченко, 2002, с. 189).

Проте С. Фрідлендер пише про те, що євреїв-біженців перестали приймати на кордоні СРСР вже в середині 1939 року (Фрідлендер, 2009, с. 154). Тим не менш всі дослідники відзначають факт наявності нелегальних біженців, котрі попри всі заборони проривались через кордон й осідали в Білорусі, Україні та «Західній області» РСФСР.

Саме до цієї категорії – біженців-нелегалів – відносяться справи, за якими засуджено євреїв з території Чехо-Словаччини та Польщі в Херсоні. Їхні фігуранти нелегально опинились на території СРСР у 1939 р. і були заарештовані в 1940 р. Лео Бертольдівич Бергер та Моріс Леонович Луфт-Рінгер нелегально перетнули кордон з СРСР зі сторони Німеччини (мається на увазі Польща, територію якої СРСР визнав німецькою, навіть у справі зазначається – «колишня Польща») в 1939 р. (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174)

Спочатку наче все складалось непогано, колишні біженці потрапили до Херсону і навіть влаштувались на роботу. Бергер працював виноробом у Херсонвингоспі, Луфт-Рінгер – лікарем-стоматологом. Проте із справи стає зрозуміло, що це стало можливо завдяки співпраці с органами НКВС, яку ті «ненав'язливо» запропонували. Так, Бергеру довелось стати інформатором, і, відповідно, згодом йому поставили в провину недонесення деяких обставин, які на думку органів мали місце як під час перетину кордону, так і під час перебування в Херсоні. Разом з ними був заарештований Соломон Германович Гросс, також єврей, уродженець Угорщини, який не був біженцем, а постійно проживав в Херсоні, та працював на тому самому винзаводі, що й Бергер.

У справі зберігся особистий фотоархів заарештованих, що свідчить про те, що вони були членами Комуністичної партії колишньої Чехо-Словаччини, мали активну громадську позицію, брали участь в антифашистських мітингах. Тобто відносилися до

категорії біженців, котрі не підлягали депортації до Німеччини, відповідно до практики, що мала місце в СРСР після закриття кордонів для євреїв. Але цього було недостатньо, щоб уникнути опіки НКВС.



Рис. 1. Фотографія зі справи Л.Бергера, М.Луфт-Рінгера, С.Гросса, К.Лешнера (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174)



Рис. 2. Фотографія зі справи Л.Бергера, М. Луфт-Рінгера, С.Гросса, К.Лешнера (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174)

Однією з причин розчарування радянською дійсністю, серед євреїв-біженців, С. Фрідлендер називає переслідування НКВС (Фрідлендер, 2009, с. 163). За інформацією, яку наводить у своєму дослідженні Г. Костирченко, лише на території Західної України з

1939 по 1940 рр. було заарештовано 23 590 осіб. До 1941 р. у виправно-трудовах таборах перебувало 11-12 тис. євреїв з території Західної України (Костирченко, 2003, с. 190).

Радянська влада віднесла євреїв-біженців до категорії «соціально-небезпечних елементів» та планувала виселити їх на Північ, використовуючи їх як трудовий ресурс на лісозаготівлях, подібно до радянських німців. Звичайно, кваліфіковані спеціалісти не бажали виїжджати добровільно. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що подібне рішення могло потенційно врятувати євреїв від Голокосту. Однак, всі згадані рішення втілювалися дуже повільно: заарештовані чекали вироків Особливої комісії НКВС та етапування, це займало від одного до двох років. Альтернативою фізичного знищення була примусова праця у спецпоселеннях, голод, хвороби та антисемітизм, що стрімко охоплював тил.

Достеменно невідомо, скільки саме євреїв-біженців знаходилась в Херсоні, але за документами НКВС, група, в якій неначебо Бергер, Луфт-Рінгер та Гросс проводили свою «антирадянську діяльність» нараховувала близько 20 осіб. За подібною справою, на місяць пізніше, було заарештовано Теодора Бертольдовича Бергера, ймовірно, брата Лео Бергера. Висловлювання звинувачених, котрі були прирівняні до антирадянської пропаганди, описані в справі як «наклеп щодо умов життя трудящих в СРСР», «опошливание советской действительности», «клевета на национальную политику СССР», вихваляння устрою капіталістичної Чехословаччини, захоплення Тухачевським та Бухаріним, поширення поразкових настроїв і навіть «опошление образа вождя». Можна лише здогадуватись, що малося на увазі слідчими, котрі не наважились процитувати «крамольні» слова. Отже, можемо припустити, що у Херсоні зібралась група біженців, які знаходились під наглядом НКВС.

23 червня 1941 року (дати в справі «гуляють») їх «ватажків» було заарештовано за шпигунство на користь Німеччини. До заарештованих незабаром «долучено» їхнього товариша по нещастю, також з Чехо-Словаччини – Карла Лешнера (перейшов кордон в районі Доліверхоти – Рави-Руської) (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174). У ході слідства, не підкріпленого жодними доказами, з'ясувалась, що один із звинувачених, Луфт-Рінгер, начебо супроводжувався до потягу

агентами гестапо, і мав у своєму розпорядженні такі-сякі гроші, на відміну від пограбованих нацистами супутників. Факт побиття гестапівцями Луфт-Рінгера на очах пасажирів поїзду слідчі вважали інсценуванням (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174). Слідчі також намагались довести «співчуття» Соломона Гросса соціал-демократичні партій Чехословаччини, причому належність до Комуністичної партії його супутників не тільки не була підставою для виправдання, але й видалась слідчим підозрілою (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174).

Згідно з матеріалами справи, всі звинувачені визнали себе винними в нелегальному перетині кордону, навіть Гросс, котрий за матеріалами тієї ж справи постійно мешкав у Херсоні (принаймні, мав на момент арешту радянське громадянство, що засвідчено у справі). Однак, практично всі заперечили свою причетність до політичної агітації (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174).

У зв'язку з наближенням фронту до Херсона, заарештовані потрапили до в'язниці спочатку в Миколаєві, а потім в Томську. Це був спільний маршрут для евакуації усіх в'язнів Херсонської в'язниці. Вироки засуджених до вищої міри покарання, котрих не встигли розстріляти в Херсоні, виконувались у Томську, тобто в'язнів спеціально евакуюювала до місця страти. Відбуття покарання продовжувалось у Сиблазі (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174, 1566).

Спочатку звинувачення зняли з Гросса, але вже після його етапування в Томськ, через те, що воно «не було представлене в справі», але скоріше – через невідповідність між обставинами справи та звинуваченням, пов'язаним з його нібито «нелегальним» перетином кордону. У 1943 році нарешті прийшло рішення вже згаданої Особливої комісії при НКВС СРСР за всіма фігурантами справи (попередньо їх засудили до 3-х років виправних таборів). Проте за нелегальний перетин кордону Комісія присудила вже 5 років виправних трудових таборів (далі – ВТТ).

Якщо Лешнеру запропонували переїзд до Узбекистану, то інші залишились у статусі спецпереселенців, навіть раніше звільнений під розписку Гросс, якого в новому присуді вже називають особою без громадянства. Щоправда він був засуджений до 3 років ВТТ. НКВС розглядало питання про вербовку Гросса в агенти, однак у

справі стоїть відмітка, що для вербовки він не підходить з особистих причин, про зміст яких можна тільки будувати припущення (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174).

Інша справа, в якій фігурують євреї-біженці, стосується вже громадян Польщі. Згідно з нею, заарештовано Броніслава Цимаховського, його дружину Феліцію та Абрама Єленя. Вони також незаконно перетнули кордон СРСР з Польщею (у документах «колишня територія Польщі») в той самий час, в 1939 р., що й попередня група. Цимаховський за матеріалами звинувачення – син офіцера Російської армії, а згодом – армії УНР. Цимаховський війну зустрів у складі польського війська, потрапив в німецький полон. Його дружина-єврейка працювала військової медсестрою. Абрам Єлень був робітником, член Polska Partia Socjalistyczna. Вони прибувають в Херсон, чоловіки знаходять роботу на судноверфі, Феліція чекає на дитину. У квітні 1940 р. їх заарештовують як англійських шпигунів: Цимаховського звинувачують в тому, що він очолює диверсійну групу, має встановити радіозв'язок та зустрітись з таким собі Вінірчиком з Дніпродзержинська, показавши йому фотокартку батька (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 902).



Рис. 3. Фотографії зі справи Цимаховських та Єленя (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 903)

Рішення Особливої комісії НКВС в цьому випадку було швидким: 14 квітня 1940 р. їх заарештували, а 25 жовтня цього ж року жінці присудили 5 років, чоловікам – по 8 ВТТ. Згодом англійці стали союзниками, а Гітлер – ворогом, але для засуджених це нічого не змінило. Феліція народила дитину вже в засланні, сім'я була реабілітована в 1960-х рр. (Держархів Херсонської обл. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 2557)

Безумовно, радянська політика була агресивною до всіх груп біженців та населення Західної України та Західної Білорусі в цілому, оскільки за двадцять років радянської влади «соціальна чужість» цих людей в порівнянні з радянськими громадянами, змушеними жити в рамках, встановлених тоталітарним режимом, дозволяла НКВС без проблем виділяти їх із загальної маси та піддавати репресіям. Проте ситуація з біженцями-євреями, переслідуваними нацистами та непотрібними жодній країні світу, вирізняється на загальному тлі.

Повертаючись до питання поінформованості єврейського населення щодо загрози нацизму: одним із звинувачень, що висувалось до групи євреїв-біженців, були «пораженческие настроения». Ймовірно зупинити поширення цієї інформації було метою НКВС, оскільки її вважали спочатку такою, що становить політичну загрозу в рамках пакту Молотова – Рібентропа, а згодом – як таку, що поширює панічні настрої і перешкоджає евакуації об'єктів першочергового значення для радянської влади: матеріальних ресурсів, пов'язаних із військово-промисловим комплексом.

Загальновідома серія радіовиступів радянських митців на чолі з Міхоелсом, присвячена трагічним подіям «Кришталевої ночі» в листопаді 1938 р., не може вважатись надійним способом інформування про небезпеку, що загрожувала єврейському населенню, через те, що радянський уряд і до того неодноразово використовував інтелігенцію в своїх пропагандистських цілях. Порівнюючи цю реакцію з масштабною антипольською кампанією вересня 1939 р., до якої були залучені радянські письменники та інші діячі культури, можна зробити висновок, що остання проходила із значно більшим розмахом та підтримкою уряду (Кузовова, 2018). Інформаційне поле, в якому перебувало радянське населення,

формувалось за допомогою контрольованих урядом ЗМІ. Згодом воно було спрямоване на ідеологічне закріплення військових результатів Польського походу Червоної армії та нехтувало інтереси окремої національної групи та користь радянсько-німецької «дружби».

Після нападу Німеччини на СРСР, основним ідеологічним посилом влади стала віра в швидку перемогу СРСР у війні з Німеччиною, заперечувати яку вважалось злочином. Ця віра, що транслювалась радянською пропагандою, стала однією з причин, через яку люди не хотіли покидати домівки й відправлялись в евакуацію.

Яка доля чекала на євреїв біженців, що уникнули звинувачень у шпіонажі, та яким не вдалось евакуюватись? У двох протитанкових ровах біля селища Зеленівка, основного місця розстрілу євреїв Херсона, під час ексгумації (акт комісії від 15.06.1944) були знайдені 56 паспортів, в тому числі – Файта Беньяміна Меєровича, 1912 р.н., єврея, уродженця с. Братковице [поблизу м. Жешув (Польща)] та Файта Іллі Меєровича, 1923 р.н., єврея, уродженця м. Жегитов Львівської області [м. Жешув (Польща)].



Рис. 4. Фотографії паспортів, вилучених з поховання поблизу Зеленівки під час судово-медичної експертизи 15.06.1944 (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, стр. 8 (1))

Комісія дослідила 7 метрів з 112 та 3 метри з 230 метрів могил, розміщених паралельно одна до одної, і на підставі розрахунків від кількості знайдених тіл, встановила, що загальна чисельність загиблих складає не менше 8300 осіб. За показами свідків не менше 4 тис. з них склали розстріляні євреї, від малого до старого. Більшість з них були мешканцями Херсона та Херсонщини, але серед них також були уродженці Миколаївської та Одеської, Житомирської та Вінницької областей, Київщини та Молдови. Попри неповні дані, наявні факти підтверджують те, що біженці з території Польщі, кількість яких потребує встановити, стали жертвами нацистів.

Висновки. Формальною причиною переслідування єврейських біженців був нелегальний перехід кордону з СРСР, оскільки Радянський Союз, подібно до багатьох держав світу, офіційно відмовився приймати євреїв, що рятувались від переслідувань нацистів. Радянська влада мотивувала це тим, що євреї-біженці поширюють поразкові та панічні настрої, займаються шпигунством на користь Німеччини, Англії та Польщі, мають антирадянські погляди та проводять відповідну агітацію. В результаті арештів та вислання євреїв-біженців, єврейське населення, зокрема на Півдні України, було малопоінформоване про переслідування євреїв на землях, захоплених нацистською Німеччиною. Фактично, вислані в концтабори євреї-біженці поряд з німцями України та Поволжя, були єдиними групами осіб у такий спосіб «евакуйованих» радянською владою за етнічною ознакою. Проте через швидкий наступ ворога, біженці, котрі не потрапили до рук НКВС, поділили трагічну долю українських євреїв під час Голокосту.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редакційної колегії журналу та рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримувала фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література

Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській області. Ф. 1, оп. 1, Справа 8 (1). 1946.

Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 1566
Луфт-Рінгер Моріц Леонович, 23 жовтня 1957 р. – 12 червня 1991 р.

Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 174
Бергер Лео Бертольдівич, Гросс Соломон Германович, Лешнер Карл
Генріхович, Луфт-Рінгер Моріц Леонович, 24 червня 1941 р. – 09 грудня
1959 р.

Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 175
Бергер Теодор Бертольдівич. 23 квітня – 10 серпня 1940 р.

Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 2557
Цимаховська Феліція Станіславівна, Цимаховський Броніслав Петрович 04
лютого 1928 р. – [19 липня 1957 р.]

Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 902
Слень Абрам Давидович, Цимаховська Феліція Станіславівна,
Цимаховський Броніслав Петрович, 22 липня 1940 р. 11 травня 1964 р.

Юфе, Э. (2003). Яўрэйскія бежанцы з Польшчы на тэрыторыі
Беларусі ў 1939-1941 гг. URL: <http://jewishfreedom.org/page633.html>
(Accessed 14 August 2021).

Костырченко, Г. (2003). Тайная политика Сталина. Власть и
антисемитизм. / Изд. 2-е, доп. М.: Междунар. отношения, 781 с.

Кузовова, Н. (2018). Микола Федорович Чернявський: до біографії
українського поета, письменника, громадського діяча та з нагоди 150-річчя
з дня народження. Наукові праці історичного факультету Запорізького
національного університету, 50, С. 255-258.

Потемкина, М. (2002). Эвакуация и национальное отношение в
советском тылу в годы Великой Отечественной войны (на материалах
Урала). Отечественная история, 3, С.148-156.

The Evian Conference. Holocaust Encyclopedia. The United States
Holocaust Memorial Museum. URL:
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-evian-conference>
(Accessed 14 August 2021).

Хавкин, Б. (2018). Беженцев из рейха никто не хотел принимать.
Эвьянская конференция 1938 года открыла путь к Холокосту. Независимое
военное обозрение. URL: https://nvo.ng.ru/history/2018-06-29/12_1002_refugee.html (Accessed 14 August 2021).

Friedlander, S. (2009). Nazi Germany and the Jews, 1933-1945:
Abridged Edition, New York: Harper Perennial, 482 p.

Шварц, С. (1952). Антисемитизм в Советском Союзе. Нью-Йорк:
Изд-во им. Чехова, 272 с.

References

Arkhivnyi viddil Upravlinnia SBU v Khersonskii oblasti. F. 1, op. 1,
Sprava 8 (1). 1946. [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. F.R-4033, op. 10, spr. 1566 Luft-Rinher Morits Leonovych, 23 zhovtnia 1957 r. – 12 chervnia 1991 r. [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. F.R-4033, op. 10, spr. 174 Berher Leo Bertoldovych, Hross Solomon Hermanovych, Leshner Karl Henrikhovych, Luft-Rinher Morits Leonovych, 24 chervnia 1941 r. – 09 hrudnia 1959 r. [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. F.R-4033, op. 10, spr. 175 Berher Teodor Bertoldovych. 23 kvitnia – 10 serpnia 1940 r. [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. F.R-4033, op. 10, spr. 2557 Tsymakhovska Felitsiia Stanislavivna, Tsymakhovskyi Bronyslav Petrovych 04 liutoho 1928 r. – [19 lypnia 1957 r.] [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. F.R-4033, op. 10, spr. 902 Yelen Abram Davydovych, Tsymakhovska Felitsiia Stanislavivna, Tsymakhovskyi Bronislav Petrovych, 22 lypnia 1940 r. 11 travnia 1964 r. [in Russian].

Friedlander, S. (2009). *Nazi Germany and the Jews, 1933-1945: Abridged Edition*, New York: Harper Perennial, 482 p. [in English].

Iofe, E. (2003). Yaŭreyskiya bezhantsy z Polshchy na terytorii Belarusi ŷ 1939-1941 gg. URL: <http://jewishfreedom.org/page633.html> (Accessed 14 August 2021). [in Belarusian].

Khavkin, B. (2018). Bezhentsev iz reykh nikto ne khotel primat. Evyanskaya konferentsiya 1938 goda otkryla put k Kholokostu. Nezavisimoe voennoe obozrenie. URL: https://nvo.ng.ru/history/2018-06-29/12_1002_refugee.html (Accessed 14 August 2021) [in Russian].

Kostyrchenko, G. (2003). *Taynaya politika Stalina. Vlast i antisemitizm.* / Izd. 2-e, dop. M.: Mezhdunar. otnosheniya, 781 s. [in Russian].

Kuzovova, N. (2018). Mykola Fedorovych Cherniavskiy: do biohrafii ukrainskoho poeta, pysmennyka, hromadskoho diiacha ta z nahody 150-richchia z dnia narodzhennia. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 50, S. 255-258 [in Ukrainian].

Potemkina, M. (2002). Evakuatsiya i natsionalnoe otnoshenie v sovetskom tylu v gody Velikoy Otechestvennoy voyny (na materialakh Urala). Otechestvennaya istoriya, 3, S.148-156 [in Russian].

Shvarts, S. (1952). *Antisemitizm v Sovetskom Soyuze.* Nyu-York: Izdovo im. Chekhova, 272 s. [in Russian].

The Evian Conference. Holocaust Encyclopedia. The United States Holocaust Memorial Museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-evian-conference> (Accessed 14 August 2021) [in English].

**Kuzovova Natalia. SOVIET REPRESSION AGAINST REFUGEE JEWS
FROM THE TERRITORY OF POLAND AND CZECH-SLOVAKIA
BEFORE AND AT THE BEGINNING OF WORLD WAR II**

Abstract

Purpose: to analyze a set of documents stored in the funds of the State Archives of Kherson region – cases of repressed refugees from Poland and Czechoslovakia in 1938-1941. Based on historiographical and source studies on this topic, to outline the general grounds for arrest and persecution of refugees by Soviet authorities and to find out why Jews – former citizens of Poland and Czechoslovakia – found themselves in the focus of repression. **Research methodology.** The main research methods were general and special-historical, as well as methods of archival heuristics and scientific criticism of sources. **Scientific novelty.** Previously unpublished documents are introduced into scientific circulation: cases of repressed refugees from Poland and Czechoslovakia, analysis of the Soviet government's policy towards Jews who tried to escape from the Nazis in the USSR and the Union Republics in southern Ukraine, including Kherson. The forms of repression applied by the NKVD to refugee Jews are analyzed, and the consequences of such a policy for the German government's policy of genocide in the occupied territories are examined. **Conclusions.** The study found that the formal reason for the persecution of Jewish refugees was the illegal crossing of the border with the USSR, since the Soviet Union, like many countries in the world, refused to accept Jews fleeing the Nazi persecution. The Soviet government motivated this by the fact that refugee Jews spread mood of defeat and panic, spied for Germany, Britain, and Poland, had anti-Soviet views, and conducted anti-Soviet campaigning. As a result of the arrests and deportations of Jewish refugees, the Jewish population, particularly in southern Ukraine, was unaware of the persecution of Jews in lands occupied by Nazi Germany. In fact, the Jewish refugees sent to the concentration camps, along with the Germans of Ukraine and the Volga region, were the only groups of people thus "evacuated" by the Soviet authorities on ethnic grounds. However, due to the enemy's rapid offensive, refugees who did not fall into the hands of the NKVD shared the tragic fate of Ukrainian Jews during the Holocaust.

Keywords: World War II, Jews, refugees, Ukraine, Poland, Czechoslovakia, Holocaust

**Kuzovova Natalia. RADZIECKIE REPRESJE WOBEC ŻYDÓW-
UCHODźCÓW Z TERENU POLSKI I CZECH-SŁOWACJI Z
POPZEDNIEJ I NA POCZĄTKU II WOJNY ŚWIATOWEJ**

Streszczenie

Cel: przeanalizowanie zespołu dokumentów zgromadzonych w kasach Państwowych Archiwów Obwodu Chersońskiego – przypadki represjonowanych

uchodźców z Polski i Czechosłowacji w latach 1931-1941. Na podstawie opracowań historiograficznych i źródłowych na ten temat nakreślić ogólne podstawy arestowania i prześladowania uchodźców władze sowieckie oraz dowiedzieć się, dlaczego Żydzi – byli obywatele Polski i Czechosłowacji – znaleźli się w centrum represji. Metodologia Badań. Głównymi metodami badawczymi były metody ogólnohistoryczne i specjalistyczne oraz metody heurystyki archiwalnej i naukowej krytyki źródeł. Nowość naukowa. Do obiegu naukowego wprowadzane są niepublikowane wcześniej dokumenty: sprawy represjonowanych uchodźców z Polski i Czechosłowacji, analiza polityki rządu sowieckiego wobec Żydów, którzy próbowali uciec przed nazistami w ZSRR i republikami związkowymi na południu Ukrainy, w tym Chersoniu. Analizowane są formy represji stosowane przez NKWD wobec uchodźców żydowskich oraz konsekwencje takiej polityki dla polityki rządu niemieckiego dotyczącej ludobójstwa na terytoriach okupowanych.

Wnioski. *Badanie wykazało, że formalną przyczyną prześladowań żydowskich uchodźców było nielegalne przekroczenie granicy z ZSRR, ponieważ Związek Radziecki, podobnie jak wiele krajów na całym świecie, odmówił przyjęcia Żydów uciekających przed nazistowskimi prześladowaniami. Rząd sowiecki motywował to faktem, że żydowscy uchodźcy szerzyli defetystyczną i panikę, szpiegowali na rzecz Niemiec, Wielkiej Brytanii i Polski, mieli antysowieckie poglądy i prowadzili antysowiecką kampanię. W wyniku arestowań i deportacji żydowskich uchodźców, ludność żydowska, zwłaszcza na południu Ukrainy, nie była świadoma prześladowań Żydów na ziemiach okupowanych przez hitlerowskie Niemcy. W rzeczywistości uchodźcy żydowscy wysłani do obozów koncentracyjnych, wraz z Niemcami z Ukrainy i regionu Wołgi, byli jedynymi grupami ludzi w ten sposób „ewakuowanymi” przez władze sowieckie z przyczyn etnicznych. Jednak ze względu na szybką ofensywę wroga, uchodźcy, którzy nie wpadli w ręce NKWD, podzielili tragiczny los ukraińskich Żydów podczas Holokaustu.*

Słowa kluczowe: *II wojna światowa, Żydzi, uchodźcy, Ukraina, Polska, Czechosłowacja, Holokaust*

Статтю надіслано до редколегії 27.08.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 25.10.2021 р.